

Лилиев и любовта

Надежда Александрова

Поетът раздава на хората само това,
което е в него, което е негово
притежание, преживелица, съдба...
В поезията любовното чувство може да
бъде изразено и като спомен, и като
впечатление – и неговата заразителна
сила да бъде еднаква...
Има случаи, когато жената през целия
живот е вдъхновявала поета и той е
писал най-хубави стихове за своята
вдъхновителка. За „моята“ поезия това
не би могло да се каже, макар да нямам
за жената отрицателно мнение, което
изповядват някои философи и поети.
За мене женската душа с капризите си
и с вродената си склонност към
театралност винаги е будела
любопитство.

Николай Лилиев

I.

„J'aime l'horreur d'être vierge...“

Затова как поезията „пише“ живота на своя автор е по-трудно да се коментира, отколкото обратното. Лирическият поет по правило изразява себе си, субективните си мисловни и емоционални реакции към света – обективен или илюзорен; света, в който поетът е принуден или е избрал да съществува. Николай Лилиев не прави изключение. „*Ти молиш, зная, но кого ли...*“ е емблематичен негов стих, свързан със самообричането му на девственост, с отказа му от реална, физическа близост с друго същество. „Девственик“ – това е легитимацията на лирическият човек в поезията на Лилиев, която отправя към познати теми и мотиви, интерпретирани от романтици и символисти. Сам поетът насочва читателя си към стиха

на Маларме „*J'aime l'horreur d'être vierge...*“, поставяйки го като мото над стихотворението си „Девственик“¹.

НЕ зная, тоя път извежда
ли от миражите навън,
но любя тоя странен сън
на уморената надежда

да виждаш, как с невидим плам
догарят бавно в миг тържествен
утехата да бъдеш сам
и ужасът да бъдеш девствен;

да чуваш чудния псалом
на изумяващата младост,
която в своята бурна радост
любов разискря в твоя дом.

О миг божествен, миг тържествен
за несъбудената плът,
пленена в прокълнатий път
на ужаса да бъдеш девствен.

Мотивът „девственик“ е в основата и на стихотворението „Даниел“², което отново е с мото, този път със стих на Николай Райнов от легендата „Даниел“ в книгата му „Богомилски легенди“³.

С думите:

Студена е душата ми, царице,
любов не ще обвърже моя път!

Даниел, халдейски мъдрец и прорицател, съветник на царя на Вавилон, трикратно отблъсква любовните желания на вавилонската царица. „Богоизбран“, „маг и властелин на съдбата“, той приема участието да бъде хвърлен в тъмница, да бъде наказан без вина, пред изкушението да наруши обета си за целомъдрие – „защото сърцето му познаваше любовта и лъжата на женската милувка“. Този единствен намек за миналото на Даниел отключва идеята за избора, за силата, но и за ранимостта на човешката душа, което сродява героя на Николай Райнов с лирическият двойник на Лилиев. Поетът веднага припознава и като своя стихо-

¹ Под това заглавие стихотворението е публикувано в сп. *Звено* кн. 1, 1914. В антологичната книга „Стихотворения“ (1931) то е без заглавие, в раздел „Птици в нощта“; в този окончателен вариант е съкратена предпоследна му строфа, която гласи: „И да предричаш всеки плод/ прималняното желание, /което буди за живот/ смъртта на всички смъртни рани.

² Първата публикация на това стихотворение е заедно с „Девственик“ в кн. 1 на *Звено* (1914). В *Стихотворения* (1931) е включено в цикъл „Венци“ без заглавие.

³ Райнов, Н. *Богомилски легенди. Страници из летописите на света*. С., 1912.

вата организация на думите му от стилизираната и в голяма степен ритмизирана проза на легендите. Освен като мото поетът ги вплита и във второто четиристишие на своя сонет, с което симетрично го разполовява, подчертавайки функцията на сонетната форма да синтезира поетичното внушение в напрежението между двете полюсни състояния на лирически аз: любовта и отказът от нея; и по такъв начин да формулира представата си за истинската любов, която е отвъд желанието, която е нещастна и неосъществима на този свят и която е възможна единствено като слияние на душите в отвъдното. Защото и любовта между вавилонската царица и прорицателят Даниел се оказва възможна не в разкошния дворец, а сред пустинята, в предверието на смъртта.

Ти сплиташ в упоение ресници
и не съзираш оня смъртен кът,
над който тъмна реч ще изрекат
на бледна смърт пленяващите жрици.

Безследни в твоя поглед ще заспят,
на плаха вечер плахите зарници,
студена е душата ми, царице,
любов не ще обвърже моя път!

Пред моя праг ранила е нощта,
огромно слънце в моя свят залязва,
и моят рог отдавна протръби.

Сред сините пустини на скръбта
безстрастно мрачен схимник ще разказва
гибелността на лихи две съдби.

В поезията на Лилиев любовта е постоянно състояние на неговия лирически персонаж; любовното като лирическо преживяване и чувство не е лишено от плът, не е просто серафично, както по правило бива схващано и определяно, може би и защото не е свързано биографично с името на конкретен обект. С цялата условност на лирическото конкретно, любовта в поезията на Лилиев е реално състояние, свързано с болката от самотата, от непостигната близост, от неосъществимия стремеж към единство на духовно и телесно. За Лилиев телесното не е опонент на духовното в символния лабиринт, а част от него. Символите на телесното в поезията му са многобройни – точни до болезненост телесни състояния, усещания, възприятия, ръце, очи, устни, сърце.

О тая горестна забрава /на чувството, че си самин, /че не за тебе засява /от своята лодка Лоенгрин.....// Че роб на сила на непозната/ кога и как съм завладян?/ аз бродя в своя друм пиян/ от виното на самотата...// ПАРИЖ, Париж, убиец и баща/ на моите надежди тиховейни,/ към твоите отровени басейни/протягам нецелунати уста...// Ти виждаш сам ко-

варните бодли/ на мъката, стихийна и сторъка,/ и в тоя миг на пламнала разлъка/ безумната ми жажда уголи!...// По моите безлистни клони/ не тегне грозд, не тегне плод, и моята въздишка гони/ слънца в незнаен небосвод./ И моите мечти бездомни/ ридаят в ледните мъгли,/ и мойто минало не помни/ лъка на влюбени стрели...// Ръце простирам и незная/ кого с любов да призова./ над мене ужасът витае/ на непромълвени слова...// Безкрайна жал и мрак ранил покриват мойто ложе./ Не съм живял, самин съм бил, смили се тъмни боже!...// Аз не разбих желязната врата./ която води в сенките на рая/ и моята душа ридай в безкрая/ като прогонена мечта./ Покорен чакам твоя властен зов/ да ми разтвори тайните на ада/ аз може би ще пия там наслада./ аз може би ще пия там любов...// БЕЗНАДЕЖДНИ са моите думи./ безнадеждна е мойта любов./ моя стих е лъча на безумие./ мойта песен е горестен зов...// СВЕТКАВИЦИ на мойта ранна нощ/ и пламъци на мойта странна младост.../ Аз слизам от незнайни върхове/ в усойте на мрачни преизподни/ и моите безбурни бленове/ са бленове лазурни и безплодни.../ / ПИ чуваш мойта горестна молба.../от светли слънца озарен/ в най-тъмните земни страдания...// НА денят под безплодните кръсъци./ на нощта под безбродний покров./ ти ще спиш, навестена от блясъци, моя нежна, безбрежна любов./ Ти ще спиш сред безумни видения./ и над твоите скръбни земи./ позорени от срамни падения, безутешния дъжд ще ръми...// ПРИИЖДА вълната на моята скръб./ нощта е студена, безродна, беззвездна./ светът е далечен, престъпен и тъп./ пред някаква мисъл отровна аз чезна./ приижда вълната на моята скръб.../ / Тъмна и несретна/ мойта мисъл тръпне/ и в тъмата бледна/ плахи думи шъпне:/ Горка скръб обсеби/ пътища сърдечни./ в тая късна вечер/ ида аз при тебе... // Аз не разбирам, не тъжа/ по нашия забравен празник./ угаснал в здрачните вълни/ на всеопрощаваща забравя...// Аз чувам гордите слова/ на своята душа безгласна./ но пак безпамятно зова/ и в шеметна забравя гасна/ по две замислени очи./ окъпани в златисто вино/ и моята любов звучи/ и като звук ще ме отмине...// Знаем твоята воля се изпълня./ и моите детски вери мрат/ пред твоя зов, любов зловеща./ любов убила навсегда/ утехата на всяка среща, утехата на всяко да...// Аз не помня смеха, аз не помня словата смирени./ твоята тайна мълчи, твоята тайна се слива с нощта./ и в минути на скръб, и в минути на черно падение./ изоставен, забравен, далек от света./ моите стъпки звънят, моите стъпки се смеят над мене/ с демоничния смях на смъртта...// Тежат ми венчалните думи./ венчалният пръстен тежи...// КОМУ се усмихваш, любов?/ сред тия замислени степи/ мечтите ни вече са слепи./ словата ни гаснат без зов...// Липите шепнат твоего име/ и те зоват, неназовими./ на любовта в незнайни кът./ Звезда, удавена сред мрака./ душата тръпне и те чака./ сама, забравена в света./ А вихром времето отлита./ и ето, черни мрежи сплита/ пред морните очи нощта...// Ти виждаш, колко много тъмен грях/ излъчват моите сънища опасни./ спусни без жал завесата над тях, / и слънцето за мене да угасне!/ Ти сложи пламък в моето сърце./ изпепелено то лежи пред тебе...

В поезията на Лилиев любовта е безспорно метафизическо изживяване. В реалния му живот също. Физика и метафизика хармонично се уравновесяват в текстовете му. Девствеността на неговия лирически двойник не е просто литература, а духовен избор и поради това е всекидневно изпитание и проблем, напрегнато формулиран в ранната младост на текстовете му, а в по-късните внушаващ примирение и предопределеност. Сякаш за Лилиев се отнася написаното от Николай Бердяев в есето „Метафизика на пола“⁴:

⁴Цит. по публикацията в *Литературен фронт*, № 42, 19 окт. 1989 в превод на Петър Велчев.

[...] Когато казваме, че човекът е победил пола в себе си посредством силата на духовното творчество, с тази формулировка ние оставаме на повърхността на явлението. В този случай се побеждава не полът, а само се придава друго направление на половата енергия – тя се насочва към творчество... Животът на пола е възможен и без сексуалния акт и дори е много по-напрегнат. Сексуалният акт, сексуалната функция са победими, но полът е непобедим. Аскетизмът е само в състояние да преразпределя половата енергия, да ѝ придава друга насока, но не е в състояние да я унищожи. Полът има отношение не към част от човека, а към целия човек [...] Накъдето и да тръгне човек, навсякъде го следва енергията на пола и слага печат върху всяко негово дело. Скрытата същност на пола се съдържа във всичко. Така и в познанието се съдържат началата на мъжката активност и женската пасивност. Полът е свързан с тайната на самото човешко битие. И поради това той остава най-прикрит [...]. Нелепо би било да се твърди, че човек, живеещ в полово въздържание, не живее полов живот. Целомъдрието е открай докрай полово явление, то е едно от направлението на половата енергия. В целомъдрието най-силно се запазва човешката цялостност...

Какво представлява самата девственост? Според философията на руския мислител, впрочем известна на Лилиев, *девствеността не е отрицание, принизяване или отсъствие на пола – девствеността е положителна полова енергия, тя е запазване на половата цялостност, тя не допуска раздробяване...*

Естеството на лирическия аз у Лилиев събира мъжкото и женското начало в единен андрогинен образ. Поетът се превъплъщава в този образ не само като говори от името на единия или другия в монологични и диалогични лирически конструкции. В някои стихове лирическият аз приема женски образ, в други е трудно да бъде разпознат в категориите на пола. Защото, ако отново се позовем на Бердяев, – мъжкото и женското – са едно и също във метафизически план. *Категориите на пола – мъжко и женско – са категории космически, не само антропологически. Християнската символика на Логоса и душата на света, на Христос и неговата църква говори за космическата мистика на мъжкото и женското, за космическата брачна тайна... световната диференциация на мъжко и женско не е в състояние да унищожи окончателно коренната изконна бисексуалност, андрогинност на човека, т.е. Божия образ и подобие у човека. Защото всъщност не мъжът и не жената са Божия образ и подобие, а такъв е само андрогинът, юношата-дева, цялостният бисексуален човек.*

Със създаването на този образ Лилиев преодолява дуализма и раздвоеността на романтиците и символистите и постига една хармония, която като лирическо състояние е уникална не само в нашата поезия.

II.

„Жената, която от паметни дни...“

Неизтриваем в съзнанието ми е споменът от първото стихотворение, с което съм запомнила името на Николай Лилиев. Било е в годините на

детството ми, когато се е появило любопитството ми към книгите на възрастните, около средата на 50-те години на миналия век, когато името Лилиев и неговите стихотворения бяха извадени от читанките; когато „Тихият пролетен дъжд“ и „Светло утро...“ се цитираха само като пример за формалистична, т.е. за безсъдържателна поезия. Може би разминаването между официалното отношение тогава към поезията на Лилиев и очарованието от личното отношение с тази неземна и загадъчна „Ничия Никога“ е причината не само да съхраня този спомен, но той да сложи печат и по-късно при заниманията ми с изучаването на неговия архив, живота и творчеството му.

Първата публикация⁵ на стихотворението „Жената, която...“ е в Страшимировото списание *Наши живот* с мото от Морис Магр⁶, което гласи: *Il s'appelle Personne/ Il s'appelle Jamais – „Той се нарича Никой/ Той се нарича Никога“*. В духа на размислите върху пола у Бердяев в стихотворението на Лилиев се е получила не съвсем случайна метаморфоза – персонажът „Никой“ се е трансформирал в „Ничия“. „Никой“ и „Ничия“ се обединени и вторично са деперсонализирани в понятието „Никога“.

Жената, която от паметни дни
сърцето ми пламенно страстно обича,
живее в незнайни, далечни страни
и Ничия Никога тя се нарича.

Тя има над мене безименна власт
и всякоя гънка ми спомня за нея –
напролет тя кани в разлистния храст,
наесен – в безшумната плаха алея.

Над нейния замък мълчание бди,
житейската врява до нея не стига –
и своите жертви тя дебном следи,
разтворила нощем надзвездната книга.

Тя люби печалната бледна луна,
която целува полята безбрежни –
и нейната мисъл не знае злина,
и нейните думи са тихи и нежни.

Тя люби потайния приказен мир,
потънал в мъглите на здрачна далечност –
и в нейния поглед – планински тих вир –
оглежда се мълком безмълвната вечност.

⁵ *Наши живот*, г. VI, 1911, кн. 2, с. 87–91.

⁶ Maurice Magre (род. 1877), автор на стихосбирката „Les Levres et le secret“ (1906).

От своите чисти лазур-върхове,
които крилата мечта не догоня,
тя тръпном се вслушва и тръпном зове,
но нейния зов се в снежинки отроня.

И нейната похот безплътна в нощта
от тъмни желаня нивга не трепва –
тя слуша чаровния танц на смъртта
и тихи любовни легенди нашепва.

На вихрена младост най-свидния цвят
напусто за нея сърцето обрича:
живее живота на приказен свят
и Ничия Никога тя се нарича.

Под безличното заглавие „Стихотворения“ в лирическия сюжет, зададен в съдържанието и настроението на това начално стихотворение, са обединени общо девет стихотворения. Тъй като по-голямата част от тях по-късно Лилиев изоставя или променя, включително и първото (въпреки или поради знаковия му смисъл), си струва да припомним композицията на целия цикъл като момент от биографията на неговия лирически аз. Следващите осем стихотворения са: „Трептят пространства⁷ осветени“, „Вихри завили в нощта“, „Отминал ден в далечността“, „Разбирам твоя сплин метежен⁸, Хамлете“, „Печалний⁹ ден очи затвори“, „Безцелно скитам среди гмежа“, „Глухи жалби по изгубените дни“ и „И в минути на печали“. Шест от деветте стихотворения в тази публикация отпадат окончателно при подбора за книгата „Птици в нощта“ (1918). В нея Лилиев отрежда друг лирически контекст на стихотворението „Жената, която...“ Вече без своето знаменателно и загадъчно мото стихотворението отива на второ място в раздел „IV“ на книгата¹⁰. В начална позиция, като въведение в сюжета на това ново лирическо ядро, поетът поставя стихотворението „Все тия болни светлини“, а останалите четири стихотворения в тяхната последователност са: „Майко, от години съм заспала“, „Отровна мисъл ме похити“, „Ти сплиташ в упоение ресници“ и „Ти чуваш мойта горестна молба“.

В публикацията от „Наш живот“ цикълът е датиран: „Париж, 1911“.

По-голямата част от стихотворенията в книгата „Птици в нощта“ са писани в Париж. И ако има разлика в сюжетите на двата лирически цикъла, в които попада стихотворението „Жената, която...“, тя е по-скоро, условно казано, в промяната на пейзажа. Три от шестте стихотворения във

⁷ По-късно: **простори**.

⁸ По-късно: **твойте горки вопли**.

⁹ По-късно: **посърнал**.

¹⁰ В книгата „Птици в нощта“ стиховете са организирани в цикли, означени с римски цифри, без заглавия.

втората лирическа конфигурация (1, 4 и 6) се появяват за пръв път в книгата; третото и петото са печатани преди това. Трудно може да се установи къде и кога са писани новопоявилите се тук стихове, но те именно внасят в организацията на целия цикъл нови мотиви. В първото преди „Жената, която...“ се явяват „тия немощни жени, незвани и нечакани“; „Отровна мисъл...“ и „Ти чуваш мойта горестна молба от своите небеса, незнайний боже...“, които внасят мелодията на молитвата на мястото на „безцелната тъга“, „метежния“ хамлетовски „сплин“ и „глухите жалби по отминалите дни“. В новата конфигурация повторените стихотворения звучат по-различно. Сменена е посоката и са по-ясни обектите на носталгичното върху постоянния фон на потиснатите чувства и тъжните размисли на лирическия персонаж.

Появата на другите женски образи и в двете композиционни конфигурации е контрапункт на доминиращо зададения образ Ничия Никога. В публикацията от *Наш живот* се явява образът на „единствената сестра“ в деветото последно стихотворение на цикъла; а в раздел „IV“ от „Птици в нощта“ – образът на майката, „от години сън заспала“. В стихосбирката образът Ничия Никога непосредствено предхожда този на майката – на незаменимата. Майката – Единствената Сестра – Ничия Никога. Тази триада може да бъде конструирана само в оптичското доближаване на двата стихотворни цикъла и причината да бъде оправдана с обединяващото ги стихотворение „Жената, която...“. Трудно забележима и почти невидима, тази сюжетна връзка се е разпадала последователно в биографията на Лилиевия лирически двойник. Останала е само в реалната му биография; в житейски план сестрата на поета е наистина единствена, неповторима и изключителна с безкрайната си преданост и сестринска грижа.

В реалния живот на поета „единствената сестра“ Божанка заема изключително място. Няколко години по-възрастна от него, след ранната смърт на родителите им тя се превръща в най-важния човек за него и остава такава до края на дните им. Двамата умират в една и съща година, почти едновременно. Лилиев не ѝ е посветил стихотворение, не е споделял и обсъждал с критици и анкетъори чувства и отношения, особено семейни. Това забравено и изоставено в архива стихотворение, загатващо образа на „единствената сестра“, изразява много конкретни чувства и размисли и може би поради това поетът го е преценил като израз на нещо много по-същностно и важно в живота си, за да не го включи в нито една от книгите си. Този факт говори сам по себе си за връзката между текст и житейска реалност при Лилиев, която е непосредствена, но не е профанна. Затворена е в кръга на загадъчното и си остава в него. Разгадаването не е наша задача и цел. Но тук бих припомнила това девето стихотворение, което не се среща в нито една от книгите на поета, а в юбилейното му издание (1986) погрешно е слято със стихотворението „Глухи жалби...“

И в минути на печали,¹¹
тиха, горестна душа —
ти сама не оправда ли
мойто право да греша?

Ние гаснем неотдали
своята заветна дан
на живота; не познали
вихъра на вихрен блян.

И не знаем в самота ли
ще дочакаме смъртта,
ще ли в нас да се запали
и разискри любовта.

Изоставени, едва ли,
о, единствена сестра! —
нявга някой нас пожали,
нявга някой нас разбра!...

За отношението между поезията и реалния живот Лилиев казва: „За да изясни своя духовен свят, поетът може да вземе всичко или да не вземе нищо от реалния живот — зависи от неговата индивидуалност, от възможностите му да лови и отразява в своите произведения тоя живот.“¹² Затова, въпреки че книгите му се възприемат и определят като изповедни, биографичните реалии в тях са трудно откриваеми. Те сякаш са пречупени и отразени в безбройните кристали на едно строшено огледало. Сякаш неговият нарцистичен аз, не е в състояние да избяга от любовта, която носи в сърцето си, въпреки усилията му да я заглуши, тя е, която „разсича опожареното сърце на две“.

напусто огледалото троша,
напусто роня безсърдечни речи. /По тъмните загрижени ланити/

III.

„Ти молиш, зная, но кого ли...“

Критическият сюжет на това, което следва, което илюстрират неизвестните досега писма до поета, представени тук за пръв път, може да

¹¹ Лилиев, Н. *Поезия*. С., БП, 1986, с. 245. Във всички случаи, освен когато не е изрично посочено, цитатите в текста са по това издание.

¹² Тихолов, П. *Николай Лилиев. Среци и разговори*. С., 1962, с. 32.

бъде разпознат във лирическата формула от първия стих на стихотворението *Ти молиш, зная, но кого ли...* Този стих не е просто спонтанна, диалогично обвързана с други текстове, лирическа фраза, подобно на стихотворенията „Ти сплиташ в упоение...“ и „Жената, която...“ Бихме могли да го приемем като много лична лирическа формула на самия Лилиев, изконно негова.

Ти молиш, зная, но кого ли
зове безгласното сърце?
Виж белостволите тополи
отсичат немощни ръце.
Дълбока есен е сега
Но ти разбираш ли езика
на тая пустота велика,
на тая чемерна тъга?

Възкръсват бавно в морна памет
случайно срещнати жени,
и като плиснали вълни
с незнайното зоват и мамят.
Те обещават в своя зов
да създадат от мига вечност,
но божията безсърдечност
не ме наказва със любов!

Но нека проследим процеса на създаването на този текст. Първият му вариант е публикуван самостоятелно през 1913 със заглавие „Бездействие“¹³. В него поетът със странен оксиморон (във финалните два стиха) заявява отказа си от любов – не като въпрос на избор, не като липса на желание, а като предопределение, като божие наказание. В този вариант на стихотворението състоянието на лирическия персонаж, неговото странно ранно усещане за старост е назовано „бездействие“. След седем години Лилиев отново се връща към същото стихотворение, като променя строфичния му строеж. Изоставя първата четиристишна строфа и на нейно място идва осемстишна с легитимиращото за новия текст начало¹⁴ „Ти молиш, зная, но кого ли...“. Двете четиристишия на първия вариант (второ и трето) запазва напълно, просто ги слива. Получило се е напълно ново стихотворение, което е част от темати-

¹³ *Смях*, бр. 111 от 6 октомври, с. 5; вариантът не е посочен и коментиран в нито едно от изданията на Н. Лилиев. Въпросната първа строфа там е: *Бездействие, като у цар /и лен сковала ми езика,/край мене пустота велика.../ Аз се усещам много стар./ Възкръсват мъжком в морна памет...*

¹⁴ Стихотворението е без заглавие – обичайна практика на поета е като свързва стихотворенията си в цикли и да премахва поставяни преди това заглавия.

чен цикъл „Лунни петна“¹⁵, публикуван в *Златорог* заедно със стихотворенията „Знам сърдечен свиден кът“, „Нощта ще ни изплаче своите тайни“, „Като далечен спомен гаснат“, „Луната висне като плод“, „Тежат ми венчалните думи“, „Процавай! Не зови! Не спомняй!“, „И нашият блян, и нашият земен блян“, „Като утеха сетна проблясват небесата“.

Поставено на предпоследно (осмо) място в тематичната композиция, стихотворението е включено в лирически разказ за мечтата, за срещата, раздялата, за невъзможната любов, за спомена от любовта; то участва в своеобразното смислово насищане на отказа от любов. Лирическият човек на Лилиев под обединяващо заглавие „Лунни петна“¹⁶ изрича на три пъти този отказ във все по-разгърната лирическа аргументация.

Биографично това е времето, непосредствено след войните, което в социално-психологически план е сложило своя отпечатък върху обществото като цяло и върху всеки отделен човек. В личен план за Лилиев това е времето, в което все още се очаква от него да се обвърже емоционално, да откликне на нечий чувства, „Ничия Никога“ да приеме нечий реален образ, а човекът да се разграничи от поета и да направи най-сетне своя житейски избор, очакваната от близки и приятели важна промяна в живота си. Физически привлекателен, излъчващ култура и интелект, той е обичан и привличащ вниманието.

Едър, изправен, той вървеше бавно, загледан далече някъде пред себе си. Онова, което се налагаше в неговото масивно лице, беше хубавото му верленовско чело, което светеше от чистота и някаква неугасима младост. Като че ли зад прозирната му кожа се отгатваше винаги нещо недосегаемо и непорочно, някаква плаха самотна мисъл, която той не смееше да сподели с никого...

Така си го спомня през 20-те и 30-те години неговият приятел, художникът от Стара Загора Димитър Караджов.¹⁷ В архива на Лилиев от това време са запазени много писма и картички от най-близките му приятели Боян Пенев и Вл. Василев с пожелания за успехи в любовта и шеговити намеци, че му е време за женене; споменават се имена на жени, стремящи се към близостта му. Тогава, в младостта му, те очевидно не са искали да възприемат много сериозно неговото вричане в целомъдрие и са си позволявали да се шегуват, прехвърляйки понякога мярката на добрия тон и прекалявайки с чувството му за хумор. В това отношение Боян Пенев е особено неудържим. В усилената му кореспон-

¹⁵ *Златорог*, г. I, 1920, кн. 7, с. 580–584. Там петия стих на първата строфа гласи: *Прозрачна есен е сега*.

¹⁶ Тук имам предвид последователната употреба на заглавието „Лунни петна“ – след цикъл, книга (1922) и накрая раздел в антологичната книга „Стихотворения“ (1931).

¹⁷ Автор на живописен портрет на Лилиев, изложен в експозицията на Старозагорската художествена галерия. Споменът му за Лилиев се съхранява от Божанка Константинова.

денция с поета около подготовката и издаването на книгата „Лунни петна“, покрай различните делови въпроси и свои тъжни изповеди и размисли за българския литературен живот, той не пропуска и любовната тема. В тези известни и публикувани писма¹⁸ от 1922 и 1923 години става дума за Вера Грусар, интелигентна българка, живееща в Париж, сътрудничка на „Златорог“, преводачка и авторка на статии за българската литература в *Mercure de France*:

„[...] Тук е Вера, l’odalisque au bain¹⁹, Клеопатра, Месалина, Нана. Все за теб бълнува – влюбена е в теб, както Саломе в Йоана. Ужасно иска да те съблазни. Каза, че ти си нямабн нужда от дрехи – всички дрехи били излишни за теб – искала те без дрехи – подобен на класически Амур! – Arrière, fille de Sodome! – fille de Babylone²⁰ – Но тя е упорита – тя е уверена, че ще целуне устата ти – рано или късно – ще те целуне жив или мъртъв. „Пишете му да дойде, нека дойде“. Като котка се моли. Пази се от тая жена – elle est l’amoureuse de tous les romans, l’héroïne de tous les drames, la vague elle de tous les volumes de vers²¹ (само не на твоите!) – Пази се! Ти отново би извикал Tuez cette femme²². Видях я вчера. Какво да ѝ кажа, като я видя втори път?... Искаш да превеждаш Рение. Но имаш ли там стихотворенията му? В библиотеката си аз имам само „La Cité des eaux“²³ и избрани стихотворения в антологията Walch. – Ще попитам Вера (Грусар!) – може би между френските книги, които е донесла тук, има нещо от Рение. А rgoros, ти защо не ѝ прашаш дори едно много здраве? Какво означава това твое поведение? Момичето (О!) те обича и му е мъчно, че не го удостояваш дори с един обикновен поздрав. Това е признак на скрита тревога – от твоя страна! Все ме разпитва за теб. Сега превежда стиховете ти на френски. Пише за „Mercure de France“ статия върху българската поезия. Ето началото: C’est une jolie contrée que la mer baigne, que la montagne ombrage et que la fleuve arrose. Je ne serais pas seul à le dire, car ce n’est plus ni mistère, ni loitain. Pleurons, Loti! (пустата му женка!) l’Occident envahit ce jardin²⁴ [...]

.....
[...] Вера Харитинова не се сърди – недоразумение. Аз се шегувам – ти не вземай такъв сериозен и нервен тон. Ако искаш да ѝ се обадиш, може да ѝ пишеш чрез мен. Но ако ти е досадно – мълчи си – това, струва ми се не е особено трудно за теб [...]

Поетът реагира обидено, в писмата си до Боян Пенев изповядва както пред най-близък човек, че го гнети хипохондрия и мисъл за приближаваща старост. По това време той е около 35-годишен. Боян Пенев осно-

¹⁸ Константинова, Е. Известни писма на Боян Пенев до Николай Лилиев. – *Септември*, 1983, кн. 1, с. 223–234. Представяме фрагменти от тях в подкрепа на темата..

¹⁹ Одалиска в банята (фр.)

²⁰ Назад, момиче на Содом! – момиче на Вавилон! (фр.)

²¹ Тя е влюбената от всички романи, героинята на всички драми, мъглявата тя от всички томове със стихове (фр.)

²² Убийте тази жена (фр.)

²³ Градът на изворите (фр.)

²⁴ Това е една красива страна. Не само аз го казвам, тъй като това не мистерия, нито отдалеченост. Да плачем, Лоти! Западът превзема тази градина... (фр.)

вателно не приема сериозно споделеното, извинява се като казва, че шегите му са израз на голяма обич и продължава в следващото си писмо. В него му прави забележителна личностна характеристика, опитвайки се зад поведенческите му стратегии да разкрие неподозирани от другите психологически мотиви.

[...] Забеляваш ли, че ти пиша на бърза ръка – сякаш в кратката пауза на две rendez-vous-та. Разбира се нищо подобно! Никога не чакам и никой не ме чака. Никога ничий. Ти не вярваш – ти все мислиш, че аз наистина пиша Tagebuch eines Verführers (Дневник на прелъстителя). Желал ли би, мечтал ли би, ти да си герой на такъв един дневник? Ти – да отиваш на rendez-vous – не мога да си представя! Виждаш ли – ти като действителност убиваш най-смелите ми – най-хубави представи. Колко печално е това – да не си извършил нито една лудост в живота си, да не си обичал ни една жена – макар на шега. О, ти наистина водиш един безпътен и ужасно неморален живот! Ни една страст, ни един грях. Всеотдайност, всеотдайност – колко пари ли струва твоята всеотдайност, когато не си се отдал нито на една жена. (Впрочем Владо има грешка. Твоя caractère essential съвсем не е в тая привидна външна всеотдайност. Тя е само маска. Чрез нея ти искаш да спасиш себе си – тя не е оръдие, а само прикритие. Можеш да бъдеш предоволен от себе си, щом един критик като Владо взема маската за лице, видимостта – за същност. Един ден аз ще напиша съвсем друга характеристика – и това, което Владо взема за самоотречение и скромност, ще го представя като висша форма на най-изтънчена гордост и най-благородно самолюбие. Ти само почакай. Владо като е писал своята критика, мислил е не толкова за стиховете ти, колкото за коректурите на „Златорог“, затова че постоянно тичаше гладен и сънен от печатницата до него и обратно, че винаги биваше готов да запълниш празните страници на списанието. Но, боже мой, това е услуга, прекомерна и непростителна услуга – може и да е времеотдайност – може да е безкрайна добрина – но душеотдайност не бих го нарекъл. Често човек дава всичко, каквото има, за да спаси само едно – това, което му е най-скъпо и което е само негово.) Но в днешното си писмо не това исках да ти пиша. И тъй – отдай се! Съблазни се! И след години можеш да седнеш и да пишеш: Если бы вы знали, моя сеньора, что мне не доставало, только вот чего: идеальной женщины, такой женщины, которая действительно проникает душу, изменяет её и поднимает. Словом, мне не доставало такой женщины, которая могла бы найти себе место в духовной истории души, в умственном романе мозга... Женщины и не совратили меня, и не очистили. Они не имели значения в моей жизни... Они отняли у меня, они потребовали у меня некоторую часть моей жизни, моей молодости, моего времени, моих иллюзий, моих мыслей и я отдал им ел. От них я не получал ничего. Внутренняя история моей души не обогатилась и не претерпела никаких изменений благодаря их присутствию. И я не жалуясь... Знаю хорошо, что женщина – по своей сущности и по необходимости – есть паразит, эксплуататор, вор. Това ще поставиш като красноречив завършек на дневника си [...]"

* * *

„Ти молиш, зная, но кого ли...“ С изключение на цитираните писма в биографията на Лилиев цари пълно мълчание около името на Вера Грусар. Има ли нещо общо тя с някаква любов на поета от ранната му мла-

дост в Париж, за каквато се споменава в устните семейни хроники, едва ли е нужно да гадаем. Но така или иначе сюжет има, има и продължение.

Преодолял кризата на своите четиридесет години, Лилиев не променя житейския си избор, който е – самота и емоционална необвързаност. Все по-назад остава младостта, отстъпвайки място на примирението с възрастта и с естествения ход на времето, което продължава, независимо от желанията и решенията, да поднася на човека и поета своите изкушения, да поставя на изпитание неговите принципи.

Съхранени в архива му писма до него документират две истории, разкриващи възгледите и отношението на Лилиев към любовта в реалния му живот. Трудно би могло да се твърди със сигурност, че случилото се в тях е дало някакъв тласък на поезията му, и все пак... Идеята за тяхното представяне тук не е те да бъдат белетризирани или да им бъде придадена стойност, каквато не притежават; Целта на този текст е да потърси връзка между документираните реални в архива на поета, връзката им със случки от живота му и с лириката му, без да твърди, че връзката между тези три действителности е непосредствена. Напротив, при Лилиев връзката писмо – стихотворение е максимално опосредена, съзнателно шифрована или напълно заличена. В това отношение той, за разлика от Дебелянов, е много далеч от Яворов. Лилиев, както ще стане ясно от доловените истории около тези писма, педантично заличава следите на подобни асоциации и съпоставки.

Двете истории се случват почти паралелно в годините 1930–1934, в които поетът е далеч от София; най-напред повече от година живее в родната си Стара Загора и подготвя антологичната си книга „Стихотворения“ (1931), а след това – 1932–1934 – във Варна, преподава френски език във Търговската академия, където през 1934 написва последния си лирически цикъл „При морето“. За годината в Стара Загора Димитър Караджов възкликва:

[...] цяла една година с Николай Лилиев, незабравима, недооценена, безкрайна... ежедневни срещи с него по кафенетата, разходки из града и околностите му, нескончаеми разговори под звездите, докато откъм изток се издигаше ярък и чист диамантът на зорницата... За какво разговаряхме?... За наши и чужди поети и писатели, и преди всичко за скритите възможности на езика, за театъра, за обаянието на някои наши актьори и актриси, за съдбоносната любов, за всичко, което въстава, което се противопоставя на сивия живот [...] ²⁵

„Съдбоносната любов“ и „приятелството“ са ключови понятия за Лилиев. За него те са сходни състояния на духа, които по правило внасят празничност в живота на човека, които го извеждат извън орбитата на рутинното и всекидневното. И все пак разликата между двете състояния у него е съществена – като предварителна настройка и като очакване в реалния живот.

²⁵ Цит. спомен.

Когато човек априори е приел, че истинската любов е нещастната, неосъществимата и съдбовно свързаната със смъртта, той не би могъл да очаква, че появата ѝ би могла да му донесе радост и удовлетворение. Страданието е нейната емблема. Лилиев изцяло споделя възгледа на романтиците за любовта като трагическо преживяване, като желано, но непостижимо състояние в земния живот. По повод „Антология на жълтата роза“ – спомня си Димитър Караджов – Лилиев казва на старозагорските си приятели: „[...] Хубава книга... не зная само защо е трябвало да поставя това подзаглавие: „лирика на злочестата любов“. Човек би помислил, че съществува и друга някаква любов [...]“²⁶

Може би затова в живота си поетът отрано поставя на мястото на любовта приятелството.

Приятелството му носи всекидневна радост. То е очаквано и желано, то му се случва постоянно. То е въпрос на избор. Свързано с волята и желанието му да дава и раздава, без да очаква онази взаимност, която е неизбежна като очакване в любовта. Освен това приятелството за Лилиев е преди всичко общност на повече от двама, то е „кръг без център“, в който поетът се чувства добре. Приятелството го извежда навън, на улицата, в кафенетата, сред природата. Светът е неговия дом. Има нещо перипатическо в смисъла и стила, който Лилиев внася и с който увелича другите в приятелските си общувания, и изобщо в общуванията си, в това число дори домашно-семеините.²⁷ Удивителна е способността му да се вписва в приятелската среда и да присъства в нея, открояващо се и едновременно ненадрапаващо се; да е сред бохеми, без да е бохем, да е трезвен между пиещи, да е девствен в изкушаваща и изкушаваща среда.

В края на 20-те и началото на 30-те, за което вече стана дума, той е възприел себе си като човек с окончателно и завинаги решени емоционални проблеми, очакващ и другите да го възприемат по същия начин. Така индиректно го представят запазените писма на влюбената в него негова студентка – Станка К.²⁸ Трудно бихме могли да кажем нещо повече за нея освен това, за което говорят писмата ѝ. Те са дълги и излиятелни²⁹, написани грижливо, с красив и четлив почерк, в луксозни пликове, говорят за интелигентност, но и за все още неосъзната и неконтролирана чувственост. Биха могли да се определят и като скучни за човек, дистанцирал се дори само възрастово от този начин на мислене и

²⁶ Цит. спомен.

²⁷ Това потвърждава цялата кореспонденция на поета със сестра му и всички от нейното семейство, включително и със съпрузите на дъщерите ѝ – и двамата литератори – Георги Константинов и Славчо Данаилов.

²⁸ Фамилно име е съкратено, поради навлизането в много лична територия. Оригиналите на писмата се пазят в НБКМ, ф. 719, а.е. 183.

²⁹ Представени са фрагменти от тях, свързани със заявената цел на публикуването им.

изразяване. Ако се съди по бланките, на които са написани някои от тези писма, е видно, че девойката е от известна навремето заможна фамилия, свързана с производството на тютюн в Пловдив. По-важно в случая е начина, по който Лилиев реагира на внезапно и неочаквано връхлетелите го нейни чувства, на писмата ѝ. Става ясно, че той не остава безразличен и високомерен. Отговоря на някои от писмата ѝ, среща се с нея, разговаря, опитва се е да ѝ обясни своите възгледи и философията си за любовта, своя избор, да ѝ каже, че е много млада и животът ѝ предстои, че ѝ предстоят още много срещи, приятелства, любов. Опитва се да укроти чувствата ѝ с жестове на приятелско отношение и внимание, да я „свали на земята“, да ѝ покаже колко неуместни и безперспективни са желанията ѝ, моли я да не му пише. Как постъпва той личи в следващите фрагменти от нейните писма.

Първото си писмо студентката пише на 6 април 1934 от Варна:

I.

Обичам те!... и то...с цялото си същество, дори и вещество...

[...] Желяя, щото, тези редове, да не бъдат обгърнати от съжалителния ти поглед (зная, че това ти е присъщо), защото ще ме боли. Струва ми се, че и най-слабото съжаление е род презрение. (Предпочитам второто) [...] Знай, че „те“ (чувствата ми към тебе) са само мои. Не ги посрещай ни с подозрение, ни със страх. Ще ги платя с цената на спокойствието ти и съобразителност от моя страна. Може би съм отвлечена в мислите си, а преобладават и надутите фрази. Но приеми и ти, че само зад такива едни фрази можем да скрием неудобството да говорим за себе си.

Най-много знаем за себе си, обаче най-трудно е да налагаме личността си на срещния [...]

На 12 юни 1934, в 12 ч. през нощта, след нещо като стихотворение в проза, което разкрива вътрешната ѝ борба да му пише или не, тя моли да бъде разбрана:

II.

[...] Не ми се сърди, че не удържах на обещанието да не те безпокоя (така ти бях писала в първото). Но... не мога, не мога без да ти обясня, че това не е от моя страна ни каприз, нито натрапничество. Аз зная, че от твоя психически школуван поглед нищо не мога укри. Но... що пък! Та мен не ме е срам от теб, от моята обич, напротив, в най-голяма безопасност се чувствам тогава, когато ти си около мене. Старая се да не се забравям, но твоята тактичност постоянно ми напомня (по-право опомня) дългът. Има ли Бог?! На какво си ме обрекъл, Боже? Всичко ли трябваше, Божичко, изведнъж да почувствам? ... И обич, и тъга, и неописуем страх [...]

Из писмото от Стара Загора:

III.

21 юни 1934, Стара Загора

[...] „Но... защо, защо стори всичко това? Защо твое „милосърдие, внимание“ не бяха слепи? Защо и ти не отмина кръста? Ей тъй на като хвърлиш някой ироничен поглед? Или що, препъни се, ритни кръста и си замини както всички други. Пак питам, защо не ме остави там на кръста?? Може би така щеше да бъде по-добре. Уви! Ти свали жертвата (това ти е присъщо) от кръста. Вдигна я на крака към живот. И сега...о, сега ти я оставяш пак сама със себе си.

Вярно, ти ѝ показваш пътя [...]

Из писмото от Пловдив:

IV.

23 юни 1934, Пловдив

(Продължение на предишното старозагорско писмо)

[...] Показа ми ти пътя, и сега ми казваш – Върви! Търси!... Стига колебание, не е още всичко „загубено“. Не мисли, че всичко е паянтово. Ще стъпиш и ти на нещо „здро“ , на нещо „трайно“.

Но... тя, спасената Stanka Perdue (е била такава крайна неверница-безбожница) можеш ли я накара веднага след покръстването ѝ да се кланя на богове и то толкова много? И казва ми моят „кръстник“- обичта ми – „кланяй се“... („учи, работи, ти си още така млада“) [...]

[...] Но... свършиха учебните дни. Взех твоята сбирка „Птици в нощта“ И защо я взех! Но... не крия... страшно, много страшно ми стана. Тази хартия сякаш искаше да прекъсне пътя, който бях отгъпкала (до теб). Не знам, ревнувах ли, низше или висше чувство изпитвах, но страшно, неопишимо страшно ми бе... Нека друг път ти пиша за това [...]

Ти, който си готов за всеки да направиш нещо; за всекиго имаш внимание, то ще ме оставиш ли тъкмо сега сама?... Защо точно сега искаш да напуснеш Варна – Академията? Не знам – орисия тегне върху ми. Аз съм прокълната от някого.

Моля те, с протегнати към теб ръце, моля, разбира се ако ти е все едно дали в София, Свищов или Варна си, то моля те, избери Варна. Ти знаеш нали? Че животът е силен – с мисълта и желанията си можеш да бъдеш навсякъде... но ... факт е, че аз сега за сега не мога да бъда в София, или където и да било другаде, без да съм завършила във Варна. После, когато свърша, ще ми бъде възможно навярно да бъда при теб в София или където и да е другаде. Ще работя, ще си изкарвам прехраната. И присъствието ти в града ще ми дава сили да отбивам хорския цинизъм. Струва ми се, че цел ще има живота ми и по-лесно ще минава всичко. Не търси между редове или междуредие нито мечтателката, нито следи от какви да е илюзии. Мисля, че всякога съм била в контакт с грубото в живота, за да имам право да кажа само това е, и което може да стане. Няма да ти говоря никога за „самоубийства“, „вечности“ и „до гроб“. Моля те само остани във Варна. Не ми взимай изведнъж съдържанието на живота, което само ти придаде [...]

И последното писмо:

V.

Какво прави моята обич, моя Николай? Измори ли се много? Да мислиш ли и мислимо ли е, когато си дал толкова много на живота? Само раздаваш себе си искра по искра, а с пълното съзнание отблъскваш всичко, всичко, което ти предлага животът. Ще забрани ли моя Николай щото и Ст. (по силата на някакъв си закон – „привидна хармония“) да се отстрани от пътя му? Недей... Та няма е от значение, че ти си изминал по дълъг „път“? Та не тича ли Ст. по пътеката на „нейния живот“, докато те настигне? Тичах, да, гонена от „цинизма, пъкленото, мръсното“... И стигнах, теб стигнах, ти си само, който може да помогне да пропъдя „тях“, защото всички други ме заплашват, насъскват...

Да... ние може да сме изминали различно дълъг път, но умората... тя е съща.

Може би ме питаш „къде съм и какво правя“ (да ти всекиго питаш и за всекиго искаш да знаеш...) Ст. е в Куклен, от два-три дни е на легло, понеже неотдавна ѝ бе много топло и тя, изморена и запотена, се къпа в много студена вода и то няколко пъти през деня. Въпреки че ми е много лошо, чувствам се иначе добре. Тази сутрин баща ми ми каза, че след обяд ще отидем в Пловдив на лекар, затова ти пиша от тук – Куклен, за да ти го пусна след обяд в Пловдив. Знаеш ли, че Ст. вече отслабна, защото тук няма „млекарница“, „вегетарианска“ и „сладкарница“, но и да има Ст. няма кого да търси там, да седне на един стол, да чака, да чака... и ще не ще да яде, да ти ме поддържаше и физически, не само душевно.

Бях ти писала да ми се обадиш. Прощавай, че и към теб можах да проявя недоверие. Разбира се, че ще получиш писмата. Та кой може да дръзне над тяхната неприкосновеност. А тук има същите „жълти маргаритки“ както във Варна.

Целува те

Ст

От последното писмо става ясно, че поетът е поискал да получи обратно своите писма, които, ако е получил, вероятно е унищожил, подобно на писмата си от следващата история.

* * *

В тази история има нещо сиранодъобержераковско. Или лилиевско – не случайно героят на Ростан е сред любимите литературни персонажи на поета. Героят в тази лилиевска история е един младеж от Казанлък, Груйчо Семерджиев, ученик в Старозагорската гимназия, а по късно студент по право и адвокат в София. Запознават го с Лилиев общите им приятели, старозагорските поети Иван Мирчев, Иван Хаджихристов и художникът Димитър Караджов през знаменателната, според цитирания по-горе спомен, старозагорска година на поета. Младежът, естествено, с подчертани литературни интереси³⁰, е буйна и влюблива

³⁰ Заниманието с литература, музика, изкуство е първото, но, разбира се, не единствено условие за спечелване на Лилиевото приятелство.

натура, което е причина да има много неприятности с родителите си в Казанлък. Изключително строги, те успяват да упражняват, макар и от разстояние, своя авторитетен контрол и неговите действия и увлечения трудно избягват от полезрението им.

Груйчо³¹, намира в лицето на Лиливев свой изповедник и разбиращ проблемите му приятел. Той се вслушва единствено в неговите съвети. Лиливев успява да му повлияе стимулиращо, успокоително и положително във всяко отношение. В продължение на цялата старозагорска година те се срещат и общуват всекидневно. Когато Груйчо пристига в София, за да запише право, отсяда на „Мерхамлъ“ 9, посрещнат от Лиливев и семейството на сестра му. Това става през 1932 година, малко преди поетът да замине за Варна. След раздялата двамата си пишат редовно. В писмата си Груйчо споделя всичко с Лиливев, най-вече любовните си мъки и терзания, както и страховете си от родителските скандали. На младежката откровеност и експанзивност Лиливев отговаря адекватно, с очакваното от младия човек разбиране и съпреживяване. Намира общ език и с родителите³² му в Казанлък, върху които също оказва своето усмирително въздействие. Така под духовното наставничество на поета и неговите деликатни съвети и напътствия с годините Груйчо преодолява душевните си кризи, завършва успешно гимназия, а след това и право в Софийския университет и след всичко това, както си е в реда на нещата, намира и сърдечната си избранница, с която създава свое семейство.

Mein lieber Herr – така най-често се обръща младежът към Лиливев и завършва с *Вашият Груйчо*. Писмата му са написани четливо и грижливо, в което също се усеща влиянието на поета. В началото на почти всяко свое писмо той се извинява много обстоятелствено за закъснението на отговора си и благодари за полученото навреме „хубаво писмо“.

³¹ Младежът не харесвал името си и по-късно го променил. В нашия разказ той ще остане с това име.

³² Писмата на Иван Семерджиев (бащата на Груйчо) до Лиливев (НБКМ, БИА, Ф. 719, а.е. 269) красноречиво допълват казаното тук. Ето кратки фрагменти от тях: „[...] Изпитвам чувство на особено удоволствие, като наблюдавам Груйчо и констатирам колко хубаво се е променил той. В разума, в спокойствието, в съвестта си е отишъл много, много напред. Нещо, което право да си кажа не съм очаквал дотолкова. Напълно съм убеден, че всичко туй се дължи най-вече само на Вас, на Вашето влияние върху него [...] (4.8.1932); „[...] Чувствах дълга си аз да придружа Груйчо при заминаването му, но нека Ви призная това, убеден във Вашата безгранична любезност и голямо внимание към него, с нищо незаслужено от мен, Ви го изпратих само затова, че Вие сте там, колкото и София да е опасна, толкова аз бях спокоен [...] Благодаря, сърдечно Ви благодаря [...] Преди няколко дни получи се в къщи писмо от Груйчо, с което ни съобщава, че Вий отивате в Търговската академия във Варна, което произведе у нас, мен и жена ми, едно двоинствено чувство: от една страна, че Груйчо остава без надзор и Вашето отлично ръководство, а от друга радост, че заемате такава висока служба при тежкото време, което прекарваме всички [...] (10.10.1932); „[...] От името на жена ми и от свое име дължа да Ви изповядам голямата ни и безгранична благодарност за Вашето ценно внимание и сърдечно гостоприемство, като сте отделили на нашия син толкова дълго време в хубавата наша Варна. Радваме се за всичко, с което е могъл да Ви бъде приятен и молим да ни извините за проявите му, с които може да Ви е отекчил [...]“ (23.7.1933).

Оказа се, че във времето, когато се смята, че Лилиев е престанал да пише лирика, той изпълвал със стихове писмата си до Груйчо. Писал е за един единствен читател или по-точно за двама. За младежа и неговата любима. Тези стихове никога не виждат бял свят, защото...

...Когато преди години открих в архива на поета в БИА на НБКМ писмата на този младеж и разбрах, че в тях има стихове, предложих на Елка Константинова³³ да ги потърсим. Оказа се, че тя много добре познава този вече възрастен софийски адвокат, който често гостувал на къщата им в Лозенец, чиито адвокатски услуги е ползвало цялото им семейство, както и тя самата. Отидохме двете в дома му. Посрещна ни любезно неговата съпруга, която преди това по телефона ни беше казала, че той наскоро е починал. Попитахме я естествено за тези писма. Тя погледна тъжно и с въздишка ни разказа още по-тъжната им история.

Когато с мъжа си решили да се женят, той я завел в Народния театър да съобщят новината най-напред на Николай Лилиев. Поетът бил и първият, с когото той – Груйчо (вече с променено име) я запознал в началото на тяхната връзка. И тогава Лилиев ги „заклел“ да унищожат писмата му. „Заклел“ е думата, защото желанието му не търпяло никакви възражения от тяхна страна. И една вечер те седнали на масата пред една свещ и ритуално четейки за последен път писмата на Лилиев, едно по едно ги изгаряли в пламъка на свещта. Плакали и въздишали, но не можели да се противопоставят на неговото желание.

Николай Лилиев обаче запазва в архива си писмата на своя приятел Груйчо, съхранили следата от дълголетното им общуване, която, за наше съжаление, не ни доведе до така желаното откритие на непубликувани стихотворения. Тук предлагам подбор от тези писма, писани главно през 1933, когато Лилиев е във Варна, времето, в което се развива и предишният сюжет.

Между писмата на Станка и Груйчо на пръв поглед няма друга връзка, освен връзката по време и място; Груйчо го посещава във Варна, едно от писмата на Станка е от Стара Загора. Но докато приятелството с младежа продължава в годините, Станка остава да живее с нереализирания си любовен си копнеж и няма друга следа от по-нататъшна нейна връзка с поета, който вероятно дни след нейното последно писмо се завръща окончателно в София, за да постъпи на работа в Народния театър.

Във връзката на Лилиев с Груйчо Семерджиев има нещо повече от приятелство. Има копнеж по бащинство, своеобразно изживяване на една осъзната липса; има и изживяване по сиранидъобержераковски на „онази жажда за любов“, която според патриархалната етика, споделяна от поета, е разрешена само на необузданата и възторжена младост – възраст, която по много причини, предимно от психологическо естество, той изживява интровертно и отчуждено от общоприетите правила.

³³ Проф. д-р Елка Константинова, внучка на Николай Лилиев – дъщеря на неговата племенница Веса Чакърова и на литературния критик и историк Георги Константинов.

I.

Може би ще Ви очуди моето мълчание, но мисля, че имам някои причини, които могат да ме извинят. Все пак аз се извинявам и Ви моля да ме изслушате как прекарах от нашата раздяла до днес.

В понеделник тръгнах от София с температура и гърлобол. Целият път прекарах в мъчително очакване. Най-после към четири часа бях в Ст. Загора. Тя беше на гарата и ме чакаше. Никога няма да забравя тоя хубав момент, когато се виждахме с нея след четири мъчителни месеци. О! – колко хубаво беше виждането, колко красиво! Никога не мога да го изкажа с думи. Стояхме до вечерта в градината, говорихме си, радвахме се един на друг. О! – какво беше направила раздялата от нас в течение на тези четири месеца. Вечерта пренощувах в моя приятел, за който ви бях казал. На другия ден пак се видяхме, говорихме, радвахме се. Същия ден баща ми бил в Ст. Загора, без разбира се аз да знам това. Вечерта пак пренощувах в Ст. Загора и на 4 януари вечерта си бях в Казанлък. Много добре стана, че видях Христо Груев, който ме осведоми за идването на баща ми в Ст. Загора. В къщи ме очакваха с голямо нетърпение. На татко казали, че съм бил в Ст. Загора... Казаха истината, че съм тръгнал на 2-ри и съм бил два дена в Ст. Загора. Абсолютно нищо не ми казаха, но още щом се върнах и се разболях. Гърлото ме сви още повече и така съм до днес. Изглежда, че провидението ми помогна да се задържа в Ст. Загора бодър и весел. Не ми е жал за друго, а само за това, че не мога да чета [...] Днес пак ме разтриваха и цял ден съм пазил стаята. Родителите ми ги няма и затова седнах да пиша малко по-свободно, въпреки температурата ми.

Знаете ли що, г-н Лилиев? В София съм сигурно на 16 сутринта, така че в 11 няма да можем да се видим във Виенската, защото ще пътувам цяла нощ. Тогава, ако обичате да се видим в 4 ч. след обяд на същото място, защото искам да си почина малко. Извинете ме, но изглежда нашите няма да ме пуснат по-рано от 15-ти, а аз искам да прекарам половината ден в Ст. Загора. По тези въпроси нито дума, ако ми пишете. Забравих да Ви съобща, че видях Митко Караджов, който Ви поздравява. Другите не можах да видя.

Благодаря Ви за телеграмата по случай празниците. Извинете, че забавих писмото си, но съм доста неприятно болен. Поздравява Ви

Вашият Груйчо

7.1.1933

Казанлък³⁴

³⁴ Писмата се съхраняват в НБКМ, ф. 719, а.е. 270. В оригиналите датата и мястото са в края на текстовете. В малки изключения липсват. Тук се публикуват с незначителни съкращения, с цел да се избегнат повторения.

II.

[...].

Ето остават няколко дена до февруарската семестриална ваканция. Ще потегля пак за Тракия с туптящо сърце. О! – колко хубаво ще бъде пак! Ще се видим с нея на гарата, ще си говорим, ще се гледаме. При спомена на всичко туй, вярвайте, *mein lieber*, цял потръпвам и отмалявам. Все пак това са били и вярвам, че ще си останат най-хубавите моменти в живота ми. Какво по-хубаво от това да бъдеш обичан и най-главното да обичаш!? [...]

27.I.1933

София

III.

Пристигнах, *mein lieber*, в Казанлък и бързам да Ви отговоря на писмото, което получих още в София [...] От София тръгнах на 4 февруари вечерта в 7.35 ч. и пристигнах към 2 ч. в Стара Загора. Преспях на хотел и в неделя сутринта се видяхме с нея. Всичко, каквото беше през Коледа, се повтори, така че няма нужда да го повтарям. За Казанлък потеглих в 4.5 ч. и сега вече приготвям реферата, за който вече толкова пъти Ви повтарям. Разбира се, за това родителите ми нищо не знаят. В Ст. Загора никой не ме видя, така че мисля, че няма опасност. Затова разбира се ни дума, моля Ви. Имате много поздравии от нея и от някоя си г-жа Русинова, Ваша братовчедка, където преспях в неделя на гости на сина ѝ, който ми е добър приятел... Вие как сте, *mein lieber wenn ich fragen darf!*³⁵ Все още ли Ви мъчи мисълта затова, което ще предавате на студентите, или свикнахте вече с това и Ви е останало време да помислите и за по-приятните хубави дни, които прекарахме заедно? Това беше толкова хубаво, по-хубаво дори от онези часове, в които се разхождате край морето, и забравил за всичко друго си мислите за най-хубавите, невъзможни неща.

Сега трябва да Ви кажа довиждане, *mein lieber*, да се откъсна от хубавите спомени и се заловя за правото, което все пак ми се вижда доста интересно.

[...]

8.II.1933

IV.

Получих писмото Ви, *mein lieber Herr Liliew*, и Ви благодаря затова. Радвам се искрено, че пак ще се видим в София, ще си говорим и толкова време ще бъдем заедно.

Знаете, наситих се много на този пуст Казанлък. София, че пак София. Имате право като казвате, че който дойде веднъж в София, не може вече да се отдели... Всичко ми омръзна вече и с нетърпение очаквам да минат тези няколко дена, за да тръгна за София. Ще тръгна на 23 февруари, ще се отбия в Ст. Загора за един следобед и на 24 сутринта съм в София. Ако обичате и Ви е удобно да се видим към 4.5–5 ч. Следобед [...] Мисля, че най-добре би било във Виенската [...]

³⁵ „Скъпи мой, ако бих могъл да попитам“ (немски).

Както Ви казах, ще се отбия в Ст. Загора. О! – това ще бъде великолепно [...] Онази вечер слушах „Лоенгрин“ от Будапеща. Беше великолепно. От цяла Германия предават все Вагнер в чудно изпълнение. С най-хубави чувства и уважение...

18.II.1933

Казанлък

V.

Извинете ме, mein lieber, задето забавих отговора си толкова време... Чета доста усилено, пиша реферата си и така минава денят [...] Исках да Ви пиша снощи нещо, но не можах да намеря плик и марки – нали прилагат строго осемчасовия работен ден, та след 8 часа не може да се намери нищо.

Вчера, когато стоях в къщи сам, защото хазяите бяха в другата къща, при мен дойде младата 17-годишна девойка Ирка, за която Ви бях говорил по-рано. Запитах я дали пощата не е донесла нещо за мен. А тя ме запита многозначително от кого чакам писмо.

От дума на дума тя се отвори доста и със сълзи на очи ми каза, че я обичал първия ѝ братовчед, когото тя не обичала и който искал да се жени за нея. Запитах я дали не обича някой друг. Не отговори нищо, а само се просълзи. Каза ми, че обичала някой и описа тип подобен на мен, без да каже името. Запитах я кой е, но не каза. И по един съвсем непроситим начин я изпитах кой е той – чрез думи, разбира се. В края на краищата, както стоях, тя се облегна върху ми и каза, че ме обичала много. Казах ѝ, че между нас не може да има нищо, защото обичам друга. Колко много ми дожاليا, когато цяла се обля в сълзи. В това време техните тропнаха на врата и се разделихме. Моля Ви, кажете ми как да изляза от това положение? Много съжалявам задето изтръгнах тайната на това дете. Обича ме с цялата страст на душата си, а какво да правя, като обичам друга. Не искам да я мъча, като ѝ обясня всичко. Моля Ви кажете ми какво да направя?

[...]

В събота ходих на „Хамлет“. Димов е просто удивителен. Влюбен съм просто в този артист, о, той е гениален. А сега прощавайте. Извинете ме за лошото писане, но часът е 12 и очите ми се склопят [...]

Срещу 7.III.1933

София

VI.

Преди две дена получих хубавото Ви писмо и бързам да Ви отговоря. Днес mein lieber, останах съвсем свободен и седнах да Ви пиша. Реферата свърших и сега не ми остава нищо друго освен да уча за изпитите. Това е все пак добре нали? Вниманието ще бъде насочено натам и няма да мисля за странични неща както досега (за реферата ми). Снощи ходих пак на „Хамлет“. Този път гледах Трандафилов в ролята на Хамлет. О! – ужасен е с тия пози и театралности. Знаете, не може да трогне, не може да стопли зрителя. Никога не съм си представял Хамлета такъв, какъвто го представя Трандафилов. Като све онези юмруци – о, ужасно нещо. Все пак в някой сцени, където се изисква повече громкост, отколкото чувство – е добър, но според мен това не е Хамлет.

Гледах и Б. Михайлов. Той като че ли е най-близко до Шекспировия Хамлет – бавен, меланхоличен, еднообразен, но липсва му топлота, игра. Нали тази трагедия е пригодна на вечни времена? Хамлет в такъв случай трябва да е човек, отразяващ своето време. Тъкмо такъв е Иван Димов. Той представя съвременния Хамлет, хамлетовщината на съвременния човек. Това е според мен най-вярното и добро изпълнение на пиесата. От друга страна той е пълен с чувства. В играта си просто се разтапя, като трогва и стопля зрителя. Тези качества липсват в другите двама, особено в Трандафилов, който е нетърпим.

Какво да Ви кажа за себе си? Добре съм. Мъчно ми е, задето стана така между мен и Ирка. Чувствам, че не я обичам, а не мога да ѝ го кажа, защото се мъчи много. Един ден ми каза, че ме обича много и ме запита дали и аз я обичам. Не отговорих нищо. Тя замълча и си наведе главата, а когато ме погледна беше цяла в сълзи. Толкова ми стана мила, така се издигна в очите ми, че неволно щях да се разплача. С нея съм весел, добър, нежен, а това много я радва. Разбира се това го върша от състрадание [...]

12.III.1933

София

VII.

Mein Lieber, извинете, че забавих отговора си толкова време, но бях много зает с четене. Сутрин ставах в 6 ч., на обяд бях определил един час, за да се нахраня, а след това пак на работа. И от резултатите съм много доволен: научих много добре Обща теория на правото на В. Ганев, а само този предмет е половината или повече от всичките четири. Така че за изпитите през юни съм почти готов. Остава да науча политикономия, половината и двата малки предмета на Блажев и Киров – история на българското право и общо държавно право...

Какво да Ви кажа за себе си? Утре вечер заминавам. Бях Ви писал, че ще остана, но нашите не ме оставиха. Така че утре вечер заминавам. Много се радвам, знаете ли, mein lieber, защото ще я видя пак. Днес получих писмо от нашите да не се отбивам в Стара Загора. О! – да имат да вземат – тъкмо затова ще остана. Очаквам да се развият в Казанлък много интересни събития. За всичко ще Ви пиша. Ще искам да говоря с баща ми по много въпроси. Да видим как ще свърши всичко това. Не се страхувам вече от нищо.

Като си свърша изпитите, заминавам, т.е. идвам Ви на гости във Варна. О! – колко хубаво ще бъде всичко това, нали? [...]

10.IV.1933

София

VIII.

[...] Извинете, задето тъй късно Ви отговарям на картичката, но можете да бъдете напълно сигурен, че това не е било по моя вина. Знаете, сега уча по цял ден и съм станал като идиот. Страх ме е да не стане нещо по изпитите, че после баща ми ще ме вземе веднага в Казанлък. От друга страна от една седмица нямах стотинка в джоба се, освен парите с които се хранех. Не ми изпращат пари повече от наема и храната. Аз все пак икономисах от храната, но преди една седмица купих 50 кг въглища и останах без пари. Нямах пари да купя листове, пликкове и марки. И на нея също не съм писал отдавна. Сега пиша на нашите за пари, на нея и на Вас. За пръв път ми се случва подобно нещо. Какво

да се прави, щом положението е такова, така ще карам. Така че моля Ви, извинете ме за мълчанието, което не е по моя вина.

Миналата неделя получих от баща ми писмо, в което ми пишеше, че научил, че съм останал в Ст. Загора, когато си идвах, и ме пита защо. Отговорих най-човешки, че разбирам много добре защо ме питат и какво си мислят за моето оставане. Казах им, че ги разбирам много добре и че желая да ги послушам, но съм съвсем безсилен да се боря с чувствата си, които са ме предпазили от толкова глупости. Не мога, им писах, да се откажа от тази любов, въпреки че разума ми диктува това. Отказах се от всички празнотии, от всякакви компании, журове, танци и пред всичко това предпочетох да се занимавам и мисля по-сериозно за бъдещето си. Най-голямата причина за това, казах им, е тази любов, ако не единствената. В този смисъл им написах едно доста хубаво писмо, което вярвам няма да посрещнат зле. Днес им писах пак, но затова нито дума. Най-многого, което е да дойде баща ми и да имаме разправия. Но вярвайте, любезний, не ме е страх вече от нищо, дори и да се откаже да ме поддържа. Ще си намеря тук работа и ще си печеля, колкото и трудно да е. Омръзна ми това положение да нямам пари в джоба си, да не мога да отида никъде. Ще взема да им пиша едно писмо в този смисъл, че каквото ще да става. Страх ме е само, че съм малолетен.

Какво да Ви кажа за себе си? – Добре съм, чета и все чета. А Вие как прекарвате във Варна? Пишете ми кога ще си дойдете за Великден, защото аз може би няма да си ходя. От 1 април съм в друга квартира, така че адресирайте писмата на адрес „Мусала“ 2.

IX.

Ето вече няколко дена откакто съм се прибрал в Казанлък. След Вашето заминаване Варна ми се стори ужасно скучна и затова именно прибързах със заминаването си. Може би това ще Ви прозвучи някак фалшиво, но честна дума, така беше. Развлеченията, които имах, познанствата и пъстротията на плажа съвсем не ми подействаха, както миналата година, въпреки „свободата“, с която ме закачахте понякога. Нали ми казахте, че човек постоянно се мени? И аз може би съм се променил в продължение на една година, за да не възприемам нещата тъй болезнено, колкото и да ги желая. И тази година се запознах с някои градове като Констанца и Братислава, но бях много по-разумен и сдържан, отколкото миналата година. Затова аз мисля, че трябва да благодаря само на Вас. Знам, че четейки писмото, Вие пак ще помислите, че заблуждавам себе си несъзнателно, – не знам, може би имате право, но сега пиша онова, което чувствам и онова, което е станало.

Пристигнах в Казанлък с първото намерение да почивам и да се занимавам. Сега дочитам „Братя Карамазови“ на Достоевски, която съм чел и по-рано, но изглежда, че тогава нищо не съм разбрал. Вие я знаете добре, нали. Спомнете си някой от образите, които е дал Достоевски, и ще ме намерите такъв, какъвто ме познавате. Там съм охарактеризиран просто незнайно добре. Постоянно ме занимава тази книга. Не знам, може би е смешно от моя страна да давам мнения, защото почти нищо не съм чел и нищо не знам, но мисля, че по-гениално творение от тази книга и по-голям познавач на човешката душа от автора ѝ няма. Помислете и вижте дали няма да ме намерите някъде между героите ѝ, не напълно може би, но така ѝ, ако бих могъл да се изразя. Нали ще ми пишете. Това много ме интересува.

Вие как сте? Още ли не сте излизали и никого не сте срещали? Поздравете Дзивгова, когато го видите, а също и всички в къщи.

Приемете поздравите на родителите ми и моите...

20.VII.1934

Казанлък

IV.

„...О чудна жажда за любов...“

(Едно предположение)

Няколкото неизвестни и непубликувани ръкописи на стихове в архива на Лилиев, появили се за пръв път в юбилейното му издание „Поезия“ (1986), струва ми се, опровергават наложилото се впечатление, че от средата на 30-те години до края на живота си той не пише лирика, а се труди предимно над преводни и чужди текстове за театралния репертоар.

Всъщност в Лилиевите поетически паузи има някаква особена стратегия и закономерност, въпреки че нищо в поведението му не показва те да са нарочни или планирани. Те сякаш са част от енигматичното в неговата поезия.

Лилиев създава впечатление за отегляне от поетически изяви най-напред след завръщането си в България през 1925 и след публикуването на поемата „Родина“. Тази първа поетическа пауза продължава до 1931, когато издава антологичната си книга „Стихотворения“; следва втората – от три години, когато изненадва литературната публика и почитателите си с цикъла „При морето“; и третата, която продължава четвърт век, до края на живота му, когато Георги Константинов в свой подбор и със съгласието на поета подготвя ново издание на поезията му, имащо за цел да я представи в „светлината на новото време“. Това издание, макар и да спазва композиционната структура на антологичната книга „Стихотворения“ (1931), фактически е деликатно цензуриран нейн вариант, което е очевидно дори от пръв поглед и без прецизно текстологично сравнение. За това до каква степен волята на поета не е имала значение в случая разказва самият съставител. Лилиев подбрал само три стихотворения от непубликуваните си ръкописи: „Тишина“, (непубликувана част от цикъла „При морето“), „Защо ми вдъхна този чуден дар“ и „В далечни спомени се губя“, от които последното, датирано с годината 1958, отпаднало поради „песимистичния му характер“. Когато Лилиев получил сигнален екземпляр от книгата в предсмъртния си час и попитал дали е поместено точно това стихотворение, Георги Константинов отговорил: „Не, много е песимистично“.

„За тридесет години три траурни песни!“ – възкликва тъжно критикът и се опитва да обясни дълголетното мълчание на Лилиев със самотата и горчивото му разочарование от несъвършенството на живота и мъчителното му всекидневие след установяването му в София.³⁶

³⁶ Константинов, Г. *Николай Лилиев. Човекът. Поетът*. БП, София, 1963, с. 231–234.

И все пак, въпреки, че не публикува през продължителни периоди от време, Лилиев не е престава да пише лирика. Писмата на Груйчо Семерджиев разкриват тази тайна на поета. Струва ми се много вероятно откритите в архива му любовни стихотворения да са част от тази кореспонденция. Те са в сходна лирическа стилистика и със стиховете от цикъла „При морето“, който разширява и обогатява неговата поезия „с нови теми и нови екзотични образи“, както отбелязва Георги Константинов.³⁷ Тези стихове, които се изкушавам да припомня, кореспондират своеобразно със съдържанието на цитираните писма и повече с контекста около тях – загадъчния, колкото конкретен, толкова и въображаем в непрекъснато отлитащата реалност, любовен живот на поета.

Пътеки моята душа изплита
към твоята. По тях в прехлас вървя.
Не ме настига страшната мъгла
на времето. И никой не ме пита

къде отнасям тоя скъп товар:
Огромната любов, която бди
като звезда над тъмните води
на твоя неузнат живот.

Макар
да се изрязват стръмнини пред мене,
надеждите не спират изумени,
и не угасва моята любов:

Аз чакам в пътя ми здрачен да блесне,
като предвестие за нови песни,
гласът ти, нежен зов на моя зов.

.....

Всред тия вечери студени
и грейнали като преди,
нима не трепват пак над мене
в небето сините звезди?

И в техните следи загледан,
нима не виждам в тоя миг,

как се разстапя в облак бледен
и затрептява твоя лик?

³⁷ Константинов, Г. Цит. съч, с. 84–85, 222.

И всред смълчаните простори,
и вечно същ и вечно друг,
нима не чувам да говори
на тъмното сърце без звук

гласът ти призован от Бога
да бди над мене с благослов?
– О сън на гибелна тревога,
о чудна жажда за любов!

.....
Лъчите гаснат уморен
и се разтапят над града.
Да вярвам ли, че с вечерта
ще се завърнеш ти при мене?

На своя пламенен език
да ми разкажеш запленило,
с каква печал, с какво вълнение,
ти си дочакал тоя миг,

всред който земната тревога
нима ще може да смути
съня на нашите мечти,
изправени на съд пред Бога?

И в който ведър се оглежда,
и вечно същ, и вечно нов
узряващ в пламък и надежда
плодът на нашата любов!

.....
О тия дни, в които тръпна
в предчувствия за тебе сам
и пламенни молитви шъпна,
и сам превръщам се на плам,

какво ми дават те? – Незная,
С какви упиват ме слова,
но аз горя, но аз гадая
и твоя чуден лик ловя

в простора на зората ранна
на вечерта, запяла в мен,
всред тишина благоуханна –
и свидна като тоя ден.

Ще го запазя ли навеки,
или, преди да изравни
нощта световните пътеки,
той ще угасне с тия дни,

в които тръпен аз изгарям
в предчувствия за тебе сам
и пламенни слова повтарям
и сам превръщам се на плам!